

Kádár Béla

Globalizációs kihívások — gazdaságpolitikai válaszok

A globalizáció sokféleképpen értelmezett fogalma s széles sávon kibontakozó folyamata a századvég egyik legdivatosabb, gyakorta a mítoszteremtés és a mágikus realizmus jegyeit viselő elméleti kérdésévé vált. Az eltűnt vagy elhalványuló ideológiák, értékrendek világában széles körben hatnak egyrészt a történelem végéről, a nemzetállam azonnali elhalásáról, a neoliberalizmus mindenhatóságáról, a gazdasági-technikai-irányítástechnikai összefüggésekre szűkített, világméretben homogénizált fejlődésről kialakított nézetek, másrészt a globalizáció egyoldalúan károsnak minősített, válságteremtő hatásairól kialakított, szinte apokaliptikus látomások.

A közgazdaságtan nem a Látomások Könyve. Adam Smith több mint másfél évszázada felismerte, hogy kereskedelmi áramlások korlátainak lebontása, a gazdasági szereplők tevékenységi szabadságának kiteljesítése természetessé és gyorsabbá teszi a fejlődést. Több mint másfél évszázaddal ezelőtt List felismerte, hogy a gazdasági élet szereplőinek és a gazdasági áramlásoknak megnövekedett szabadsága — ellenható erők hiányában — növekvő mértékben differenciálja és hierarchizálja a társadalmi-gazdasági élet szereplőit, hiszen a megnövekedett szabadság előnyei, jótékony hatásai egyértelműen a legversenyképesebb, legnagyobb alkuerővel rendelkező országokra és gazdasági egységekre összpontosulnak.

Az állam és a társadalom közötti célszerű viszonyban a tudomány már jó másfél évszázada kiemelte a fejlettségi színvonal, a konkrét történelmi, politikai, teljesítőképességi feltételek jelentőségét. Másfélszázados visszapillantásban sem vitathatjuk, legfeljebb gazdagíthatjuk, árnyalhatjuk a tudomány korai megállapításait. A világ GDP-je a napoleoni háborúk és a második világháború közötti időszakban évi átlagban kerekén 2%-kal, a legutóbbi fél évszázadban

4%-kal nőtt: a második világháború utáni félévszázad *liberalizációs* folyamatainak eredményeként a világ összevont GDP-jének kétharmadát kitevő fejlett ipari országokban az világkereskedelem négyötödét kitevő ipari termékek átlagos vámszintje egytizedére esett. Az elmúlt két évszázadban a világkivitelt a világ GDP-hez viszonyított aránya 1%-ról 17%-ra nőtt, világátlagban az áru-kivitelt termeléshez viszonyított aránya pedig meghaladja a 40%-ot. Az áru-, szolgáltatás- tőke- és technológiaáramlás megnövekedett szabadsága nyomán kialakuló, mindinkább összefonódó gazdasági folyamatok, megapiacok globális jellegét a kétkedők számára is megvilágították az elmúlt két év fejleményei.: az ázsiai, orosz, latin-amerikai regionális válságjelenségek kisugárzása nyomán kialakuló nemzetközi pénzügyi „turbulenciák”.

A listi felismerés igazát támasztja viszont alá a felgyorsuló, kiteljesülő fejlődés sokrétű egyenlőtlensége. Az ipari társadalom hajnalán, az 1851-es első világhiállítás évében a kor legfejlettebb országának számító Anglia és az akkori India egy főre jutó GDP-jében kialakult különbség még csak kétszeres volt. Jelenleg a legfejlettebb és a legelmaradottabb országok hivatalos valutapariáson számított GDP-jében kialakult különbség csaknem százszoros.

Differenciálódási folyamatok

A statisztikai számbavétel módszereinek fejlődése mind világosabban rajzolja fel, hogy az összefonódó világban nemcsak az egyes országok között, hanem egyes országokon belül is erősödnek a globalizáció, a gazdasági szabadság kiteljesedésével szinte párhuzamosan a *differenciálódás* folyamatai. A korlátozásokat felszámoló, összefonódó világban az egyes nemzetállamok pozícióit relatív versenyképességük alakítja. Ebből adódóan, a század harmadik negyedétől eltérően, nem tarthatnak fent olyan kiterjedt és költséges jóléti rendszereket, melyek terhét a globális világgazdaságba belépő új versenytársak még nem viselik. A globalizáció és a jóléti állam eddigi összeférhetetlensége a jóléti állam intézményrendszerének fokozatos felszámolásában, átalakításában, s ebből adódóan a nemzetállamokon belüli térségi, szektorális, szakmaszerkezeti, korosztályi jövedelemkülönbségek gyorsuló ütemű növekedésében jutott kifejezésre. Az egy főre jutó GDP nagyságrendjében ma már több fejlett európai országban az egyes régiók között négyszeres különbség alakult ki.

Fejlődéstörténeti megközelítésben érzékelhető s érthető is, hogy a gazdasági szabadság kiteljesítése, a cselekvés korlátainak eltávolítása, az államtól megszabadított társadalom, illetve egyén maximális cselekvőképessége mindig is az adott kor legerősebb, legfejlettebb országának, illetve szereplőinek *érdekeit* szolgálta. Nem lehet meglepő, hogy a liberális-neoliberális elmélet, társadalmi-gazdasági környezet, politikai gyakorlat hordozója Anglia, majd az Egyesült Államok lett. Az sem lehet viszont meglepő, hogy a történelmileg kialakított érdekviszonyok függvényében a kevésbé fejlett, versenyképes, kisebb alkuerejű országok erős állammal kívántak erős társadalmat, érdekvédelmi struktúrákat kialakítani. Az elmúlt két évszázad, s különösen a legutóbbi évtizedek tapasztalatai azt jelzik, hogy a történelmileg megkésett fejlődés esetén erőteljesebb állami szerepvállalás csak a nemzetközi folyamatoktól való elszigetelődés mellett gátolta a felzárkózást. Tartós, stratégiai elszigetelődés egy esetben sem segítette elő a történelmi elmaradottság felszámolását.

Integrálódás

Századunk második harmadában a világgazdaság globális integrálódása még viszonylag lassúbb ütemben bontakozott ki. Az elmúlt évtizedben a folyamatok sebessége felgyorsult s a globalizáció hordozó erői mennyiségileg is túlsúlyra jutottak. Politikai oldalról a Szovjetunió összeomlásának s több centralizált politikai rendszerű ország átalakulásának következményei ösztönözték a folyamatot. A gazdaságban a globalizálódást a gazdasági növekedés hordóerőinek módosulása, a kereslet eltolódása a csaknem anyagmentes, magas minőségi igény szintet kielégítő, korszerű termékek és szolgáltatások felé, a műszaki-tudományos-irányítási eredményekre alapozott hatékonyságjavulás, a humán fejlesztések túlsúlyra jutása az állóteke-beruházásokkal szemben táplálja. A természeti munkaerő, pénzügyi erőforrások oldaláról ösztönzött gazdasági növekedéssel szemben kirajzolódik a *tudásintenzív növekedés* környezete. Az OECD legújabb felmérése szerint a kilencvenes évek közepén a kutatás-fejlesztés-igényes, magas szakképzettségű munkaerővel végzett termelési, valamint pénzügyi-oktatási-egészségügyi tevékenységek aránya a fejlett országok üzleti tevékenységében túllépte az 50%-ot. (Forrás: L' Economie Fondée Sur Le Savoir. OECD, Paris, 1999. p. 49.). A tudásintenzív beruházások aránya a GDP-ben 10%-ot tesz ki, a lakosság 14%-a rendelkezik egyetemi végzettséggel, a háztartások 25%-a dolgozik számítógéppel a fejlett országok átlagában.

A gazdasági liberalizáció, a pénzügyi irányítástechnika és a számítástechnika-telekommunikáció összefonódása korábban elképzelhetetlen mértékben gyorsítja fel a gazdasági és döntési folyamatok *sebességét*, kapcsolja össze az egyes országok gazdasági és irányítási folyamatait, szabályozási mechanizmusait. A kialakuló globális, tudásalapú társadalomban az egyes országok, régiók, vállalatok és egyének pozícióit, életlehetőségei a tudás és információ megszerzésének gyorsasága, a felhasználás, hasznosítás, határfoka határozza meg. E helyzetben a világgazdaság és nemzetgazdaság egyes szereplői az eddig tapasztaltaknál sokkal gyorsabb ütemben differenciálódnak, polarizálódnak s ellenható erők hiányában a lét peremére kerülnek.

A globalizáció hordozóerői így egyaránt ösztönzést kapnak a nemzetközi kapcsolatok legerősebb szereplőitől s az új típusú, tudásintenzív növekedés nemzeti határokat szétfeszítő, intézmény- és irányításrendszereket átalakító hordozóerőitől. A globalizáció azonban korántsem a gazdaságra szűkíthető egydimenziós folyamat. Hosszabb múltra tekinthet már vissza a globális kommunikációs rendszerek, globális tömegtájékoztatás kialakulása, amely valóban globális faluvá alakítja át a világot. Mind erőteljesebb a *nemzetközi intézmények* globalizációja a biztonságpolitika, környezetvédelem, jogvédelem, fejlesztés, kereskedelem kérdéseiben. Sajátos dimenziót jelent a politikai fejlődés globalizálódása. Eszme- és gazdaságtörténeti szempontból mindig is az angolszász országok jelentették a globalizálódás fő hajtóerőit. A Szovjetunió összeomlása után kialakult nemzetközi erőviszonyok az egyedüli komplex nagyhatalom számára lehetővé tették az unilaterális, Amerika-központú globalizáció megjelenítését a politikai szférában. A globális demokratizálódás, az amerikai politikai intézményrendszer, civilizációs, magatartási, vélekedési normák kiszéle-

sítése a földrajzi térben általános, nemcsak Kelet- és Közép-Európában vagy fejlődő országban megfigyelhető folyamat.

Koncepcionális szakadék

A viharos ütemben kiteljesedő globalizációs folyamaton belül ugyanakkor növekvő *szakadék* alakul ki egyrészt az országhatárokon túlnövő tudati és reálgazdasági összefonódás, másrészt az összefonódások s a megnövekedett áramlási szabadság különféle következményeinek kezelésére, szabályozására, alkalmas mechanizmusok, irányítástechnikák, politikai-elméleti koncepciók fejlettsége között. A nemzetállamok gazdasági államigazgatási működtetése viszonylag kiforrott elméletekre s mechanizmusokra épült.

A kialakuló globális társadalom és gazdaság irányítása nélkülözi a valóságközeli elméleti alapokat, koncepciókat, szervezeteket, irányítási mechanizmusokat. A *koncepcionális és szabályozási deficit* mindinkább növeli a globalizáció jelenlegi tendenciáinak változatlan folytatódásából fakadó kockázatokat s kedvezőtlen körülmények egybeesése esetén globális irányítási válsághoz vezethet. Az elmúlt két év fejleményei már jól érzékeltették, hogy világgazdaságilag egyébként csekély súlyú országok esetleges válsághelyzetei milyen gyorsan s milyen intenzív mértékben terjedhetnek át távoli és az alapproblémától nem érintett országokra. A jelenlegi helyzetben az ENSZ tagországok elsöprő többségét gazdaságilag összeroppanthatja egy 10–15 milliárd dollár mozgósításával összehozott pénzügyi spekulációs hullám.

A reálgazdasághoz viszonyítva túlsúlyos globális tömegtájékoztató, megnövekedett jelentőségű virtuális világ a reálfolyamatokban elkerülhetetlenül megnöveli a gazdasági racionalitásoktól független politikai-pszichikai tényezők arányát — ellenható együttműködési — szabályozási mechanizmusok, stratégiák hiányában. E helyzet a nemzetközi kapcsolatokban eleve megnöveli a kis, kevésbé fejlett, gyengébb alkuerővel rendelkező, a nemzetközi pénzügyi tevékenységekbe kevésbé beágyazott országok hátrányait s ebből adódóan ösztönzi a súlyképzést, regionális egyensúlyok kialakítását: az unilaterális globalizációval szembeni koalícióképzést.

A jelenlegi helyzet feszültségócai nemzetállami szinten jelentős mértékben társadalmi természetűek. A globalizáció intézményrendszeri együttműködése viszonylag a legerőteljesebb a pénzügyi folyamatokban. A pénzügyi egyensúlyhiányok lefaragására kialakított nemzetközi monetáris terápiák még a legcélsezerűbb megvalósítás mellett is *társadalmi deficitre* váltják át a pénzügyi deficitet. A szabadságjogok kiterjesztése a felelősségérzet párhuzamos növekedése nélkül, az állami felelősségvállalás, fejlesztési s közhasznú tevékenység „áramvonalasítása” egyensúlyvédelmi szempontból kellő társadalmi érettség hiányában erőteljes és gyors ütemű társadalmi leszakadáshoz, a törvényes rend és jogalkalmazás meggyengüléséhez, belső dezintegrálódáshoz vezethet.

Ma még nem állnak rendelkezésre tudományos értékű ismeretek annak megítéléséhez, hogy a szociális deficit milyen mértéke vezet az egyes országok, régiók destabilizálódásához, sorvadásához. Nem szűkséges azonban különleges képzelőerő annak megítélésére, hogy a globalizáció jelenlegi irányzataiból fakadó társadalmi deficit mellett aligha működtethető a westminsteri típusú parlamenti demokrácia. A globalizáció gazdasági folyamatai a nem túl távoli jövőben ütkö-

zésbe kerülhetnek a politikai fejlődés globalizálódásának, demokratizálódásának meghirdetett s szélesedő körben érvényesített követelményével. E *célkonfliktus* kieleződése súlyosabb társadalmi deficit kialakulása esetén a parlamenti demokrácia intézményrendszerét kulisszává alakíthatja, névlegessé teheti vagy irányítástechnikai egyszerűsítésként, harmonizálásként kialakíthatja a megapiacokon tevékenykedő nagyvállalatok gazdaságszervezeti centralizációjával összehangolt politikai irányítási formákat.

Ma sűrűsödnek a viták arról, hogy az eddigi globalizáció abszolút mértékben is rontotta-e egyes országok, társadalmi és érdekcsoportok helyzetét vagy csupán polarizált kevesek kiemelésével. Vitatott, hogy van-e átjárás a globális faluban az alvégről a felvégre vagy az alvég felzárkózásra nem képes lakói a globális faluból is kiszorulnak s rájuk a „puszták népének” sorsa vár. Nagyszámú jel utal arra, hogy a globalizáció jótékony, gazdasági és politikai szempontból vett modernizációs hatásai világméretben az emberiség 10–20%-át érintik, sőt a legfejlettebb országokban is csak lakosság kisebb hányadát, s megfordíthatják az „ipari társadalomban” felerősödő középosztályosodás folyamatát. A világméretben és a nemzetállamokon belüli dezintegrálódási veszélyek, a ciklikus problémákon messze túlnövő világméretű kereslet—kínálat közötti összhanghiány, valamint modellműködési zavarok a tudomány, politika irányításrendszer számára sürgető válsághárítási, távlatos útkeresési feladatokat fogalmaznak meg.

A globalizáció eddigi „diadalmenetének” hasznélvezői természetesen nem látnak az elmúlt évtizedek fejlődésétől eltérő rendhagyó jelenségeket, a globalizáció felgyorsulásában legfeljebb *visszatérést* a klasszikus liberalizmus aranykorának környezeti feltételeihez. E felfogásban a jelenleg már felismert modelműködési zavarokra az állami és politikai intézmények megújítása, demokratizálása, az egyéni cselekvési szabadságfok gyorsított kiterjesztése, az eddig elfojtott alkotói energiák teljes felszabadítása adhat választ.

A globalizáció működési zavaraira összpontosító nézetek terápiaként abból a feltételezésből indulnak ki, hogy az emberiség *fellázad* a nemzetközi üzleti hálózatokban megtestesülő világ gazdaság, a globális, regionális és nemzeti bürokrácia, Hollywood, illetve a tudattorzító modern médiumok, a növekvő társadalmi megosztottság ellen s véget vet a fogyasztói társadalom „konzumidiotizmusának”. A kiinduló hipotézis közösségétől eltérően a jövőalakulásra vonatkozó elképzelések sokrétűek. A pénzügyi értékrend dominanciájára alapozott globalizációt adott erőtényezők *szociális globalizációvá* kívánják átalakítani. A gazdasági-pénzügyi globalizációt lelassító, kiszolgáló szerepre juttató globális jóléti társadalomban a társadalmi szolidaritás és globális felelősségérzet jelentene értékrendi hajtóerőt. Irányítási technikában előtérbe lépne a „társadalmi szerződések”, érdekegyeztetések jelentősége. Kiszélesedne a civil társadalmi szervezetek tevékenysége, elterjednének a közvetlen demokrácia különböző formái. E változat jelentősebb mértékben megőrizné a nemzetállamok szerepét, de átalakítaná azokat szolgáltató államokká.

A jövőalakulás variánsai között természetesen az is szerepel, hogy a jelenlegi globalizáció ellenpontjaiból összeálló folyamatok életminőség-javítási, jóléti hatásai rendkívül forrásigényesek, nem valósíthatók meg s a megoldatlan problémák felhalmozódása is konfliktusokat válthat ki. A műszaki-tudományos fejlődésre, tudásra alapozott gazdasági növekedés önmagában is differenciál. Az

emberiség nagyobb része nem tud alkalmazkodni a szép, új világ követelményeihez. A növekvő modellműködési zavarok leállíthatják a globalizációs folyamatot, ismét megerősítik a nemzetállamokat s kedvező táptalajt alakíthatnak ki a nemzetállamokon belül különféle *centralizált* döntési vagy parancsuralmi rendszerek számára. Ellenható erők hiányában tehát a jelenlegi globalizációs folyamatok akár új középkort is szülhetnének.

USA-központúság

A különféle fejlődési utak erőterekben s végrehajthatóságban jelentkező korlátai alapján belátható időn belül jelentősebb pályamódosítás nem valószínű. Ma az Egyesült Államok komplex hatalma az egyedüli termelési, technológiai, pénzügyi, katonai, tömegtájékoztatási s politikai dimenzióval. Az amerikai stratégia az elmúlt két évtizedben megfékezte a Harmadik Világ radikális erőit, több mint négy évtizedes konfrontációval, hidegháborús versennyel elősegítette szovjet rendszer összeomlását, a kilencvenes években hozzájárult a távol-keleti előretörés lelassulásához. Az amerikai pozíciók megszilárdulása nyomán a *jelenlegi globalizáció lényegében USA-központú*. A globalizáció előnyeit legnagyobb mértékben az amerikai gazdaság élvezi. Kérdés viszont, hogy az amerikai gazdaság csaknem évtizedes szárnyalása után várható ciklikus fordulat miként befolyásolja az eddigi globalizációs folyamatokat. A távol-keleti, európai és észak-amerikai régió közötti érdekütközéseik ellenére valószínűbb a három nagy régió együttműködése a jelenleginél kiegyensúlyozottabb erőterben. Kiegyensúlyozottabb előtérben a globalizáció negatív következményeinek *megszelídítésére* irányuló törekvések felerősödése jelentheti a jövőalakítás legesélyesebb változatát.

A globalizációs modell működőképességének fenntartása, működési hatásokának javítása igen széles sávon igényel előrehaladást. A *nemzetközi gazdasági együttműködésben* a kereskedelem-, versenypolitika, versenyjog szabályainak kialakítása, a jogalkalmazási, jogérvényesítési kapacitások kiszélesítése, a versenyellenes üzleti magatartás szankcionálása, a versenykultúra, a vállalati és kormányzati irányítástechnikák összehangolása, a gazdasági folyamatok alakulásának megfigyelésére, a nemzetközi pénzügyi rendszer korszerűsítése, mindenekelőtt a kisebb országokat sújtó pénzügyi megrázkódtatások mértékét csökkentő tőkeáramlási szabályozás, hitelezési gyakorlat kialakítása jelenthet előrelépést egy kiegyensúlyozottabb s ebből adódóan kompromiszumkészebb erőterben. A jövőalakítási elképzelésekben közgazdasági és gazdaságpolitikai szempontból érdekesebb új elem az átfogó s nem csupán pénzügycentrikus fejlődés következményeinek megjelenítése, a fejlettségi-elmaradottsági dimenzió sajátos vonásainak, a társadalmi, foglalkoztatási környezetvédelmi szempontoknak az érvényesítése a globális gazdaság politikai célrendszerében, jövőbeni szabályozási rendszerében. Az 1997-es ázsiai válság érdekes következménye, hogy a legutóbbi évtized közgazdasági elméleti főáramának szemléleti tartottságához viszonyítva a gyakorlati gazdaságpolitikai megközelítések világa ma jóval színesebb. Az áru-, tőke és információáramlás szabadságának növekedése egyszersmind megnövelte a tömegtájékoztatás gazdasági folyamatokra gyakorolt szerepét. A globális világ együttműködési rend-

szerében átfogó szabályozás így hosszabb távon érinti a tömegtájékoztató területét is.

Globalizáció és nemzetállami célrendszer

A globalizáció objektív történelmi folyamata elkerülhetetlenül *átalakítja, koptatja a nemzeti szuverenitás fogalmát*, tartalmát, a nemzetállami kormányok cselekvőképességét, illetékességét. A döntési rendszerekben mind erőteljesebb szinteltolódások láthatók. A döntési illetékesség mind nagyobb hányada csoportosul át a nemzeti kormányoktól, egyrészt a regionális és globális szervezetek, másrészt a helyi önkormányzatok felé. Ugyanakkor a századvégi globalizáció ugyancsak eltérő fejlettségi színvonalon, intézményrendszeri, kulturális örökség mellett érte az egyes országokat. A globális kihívás közös az emberiség számára, a kihívásra adott nemzeti, sőt regionális válaszok azonban érzékelhetően s esetenként radikálisan eltérőek. A vezető hatalmakban s elméleti iskoláikban kialakított *angolszász, német, szovjet stb. iskolák* hirdetett és mások számára is „ajánlott” tételitől eltérően a *fejlődés közös céljához vezető utak a globális világban is sokfélék*. A globalizáció jótékony és ártalmas hatásai különböző fűrtökben, összetételben jelennek meg az egyes országokban. Ebből adódóan kiaknázásuk és kivédésük is eltérő cselekvési programokat indokol. A cselekvési program ebben az összefüggésben kulcsszó, hiszen alapvető elméleti és gyakorlati kérdés, hogy globalizációs kihívásokra az egyes országok, régiók saját történelmi adottságaik alapján tudnak-e *alkalmazkodni a szép, új világ környezetéhez, intézményeihez, szabályozási mechanizmusaihoz vagy passzivitásuk, történelmileg kialakult kiszolgáltatottságuk, tehetetlenségi nyomatókaik* eredőjeként *sodródnak* s mind rosszabb pozíciókba jutnak. A társadalom, a gazdaság átfogó alkalmazkodási képessége, cselekvőképessége, magatartási rugalmassága kulcsfontosságú politikai-gazdaságpolitikai előfeltétel a globális kihívások megválaszolásában.

A nemzetállami válaszadás stratégiai, átfogó, távlatos jellegével összefüggő követelmények korábban nem ismert nehézségű feladatok elé állítják a kormányzati irányítást, *célrendszer-alkatást*. A közgazdaságtant mint tudományt az erőforrások szűkössége hívta életre. Közgazdaságilag nem lehet megalapozott olyan célrendszer, amely nemzeti, fejlesztési programban rangsorolás, menetrend nélkül szól prioritásokról (nagy számban). Célhierarchia, a célrendszer archimédeszi fix pontját jelentő, a többi terület fejlődését kedvezően elősegítő fő cél kijelölése és a támogató célok rangsorolt rendszerbeállítása nélkül még jó helyzetmegítélés esetén sem várható megvalósítható célrendszer. A végrehajthatóság személyi, anyagi, szervezeti feltételeinek megteremtése minden országban helyi adottságok figyelembevételén alapuló mérlegelést kíván. A fő cél kiválasztása viszont, különösen kis ország esetében nem függetleníthető a globális kihívástól.

Lebomló korlátok

Ha a világban fokozatosan eltűnnek a tényezőáramlás korlátai, szabadon áramlik az áru, a tőke, az információ és a munkaerő, ha kiéleződik ebből

adóóan a verseny, ha jelentős a világgazdasági bizonytalanság és a kockázat mértéke, akkor az egyes országok, régiók, vállalatok, lakosságcsoportok és egyének létfeltételeit a viszonylagos versenyképesség alakítja. Romló vagy bizonytalan gazdasági helyzetben mindig a legkevésbé versenyképes szereplők szorulnak ki, míg az átlagosnál jobb versenyképességű országok és vállalatok a dekonjunkturális helyzeteket is javuló pozíciókkal élhetik át. A nemzetgazdaságok és vállalatok növekvő globális és regionális összefonódása így eleve felértékeli s meghatározóvá teszi a *versenyképesség* követelményét a nemzeti célhierarchiában. Bármilyen nagyok is egyes országok számára a globalizációból fakadó veszteségek, egy ország sem hullott még ki a globalizáció rendszeréből az elmaradottabb országokat különösen sújtó 1997-es távol-keleti válság óta. A rendszeren belüli működés esetén viszont a nemzeti célrendszer archimédeszi fix pontja a viszonylagos versenyképesség javítása. *Versenyképesség-javítást* követel az exportorientált gazdasági növekedés, a partneri vonzerő növelése, a modernizáció felgyorsításához szükséges külső erőforrás-szerzés, a szuverenitásvédelem, a nemzeti gyarapodás, a szociális gondok enyhítéséhez, családépítéshez szükséges erőforrások mozgósíthatósága.

Globális folyamatok közepette a versenyképesség mind fogalmi, mind tartalmi szempontból rendkívül *összetett*. Az elméleti és gyakorlati gazdaságpolitikában mély gyökeret eresztett a könnyen számszerűsíthető pénzügyi versenyképesség elsődlegessége. Az egyes nemzetállamok versenyképességét természetesen igen érzékletesen mutatják be adott időpontban a különféle ár-színvonalmutatók, az egyes államok működtetési költségei, adóterheknek nagyságrendje, a kialakult pénzügyi egyensúlyviszonyok. A globális összefonódások pénzügyi szférában kialakult kimagasló mértéke érthetővé teszi, hogy a közgazdasági elméletekben s jelenlegi gazdaságpolitikai gyakorlatban a „főáram” a *pénzügyi egyensúlyt alapvető társadalmi értéknek*, versenyképességi összetevőnek tekinti. Elvitathatatlan, hogy a pénzügyi egyensúly a versenyképesség szükséges összetevője, az egyes országok nemzetközi megítélésének kiemelkedő jelentőségű mércéje. Ugyanakkor tágasabb időszávon a nemzetgazdasági versenyképesség mind komplexebb követelmény, túlnyúlik a pénzügyeken, sőt a közvetlen gazdaságon s összetevői mind szorosabban fonódnak össze a globális információs társadalomban. A versenyképesség pénzügyi, szervezeti, emberi, környezeti, intézményrendszeri, biztonsági összetevőinek összefonódása következtében nem hozhatnak érdemi és tartós eredményeket az olyan parciális gazdaságpolitikai törekvések, amelyek a versenyképesség egyik vagy másik elemét kívánják javítani. Az egyes nemzetállamok teljesítményeinek összehasonlító elemzése a társadalmi-gazdasági folyamatok teljességéből, kölcsönkapcsolataiból, szinergikus hatásaiból kiinduló *holisztikus megközelítési stratégiák* fontosságát domborítja ki. A nemzeti célrendszer középpontjába állítandó versenyképesség az elméletileg taglalt közvetlen pénzügyi-költség-gazdálkodási összetevők mellett a humán, fizikai és adminisztratív infrastruktúra, az átfogó társadalmi innovativitás, a környezetvédelem és a biztonság dimenzióira épül.

A humán infrastruktúra, illetve a *humán erőforrások* versenyképessége maga is összetett fogalom. Sűríti a lakosság képzettségének, egészségügyi állapotának, erkölcsi értékrendjének, motiváltságának gyakorta nem vagy csak nehezen mérhető mutatóit. Közhelyszámba menő megállapítás, hogy jó teljesítményeket csak megfelelően képzett, ösztönzött, jó egészségi állapotú és er-

kölcsiségű munkaerő nyújthat. A globális és regionális integrálódás szükségessé teszi a szellemi tőkefelhalmozás folyamatos növelését, a nemzeti képzési rendszerek nemzetközi elismertetéséhez szükséges fejlesztéseket, nemzetközi közoktatási, szakképzési, felsőoktatási programokban való részvételt, a teljesítményi értékrend és magatartási normarendszer átvételét.

A tudásalapú, exportvezérelt gazdasági növekedés elválaszthatatlan a szakosodás s a külkereskedelmi cserearányok javításától s ebből adódóan a világpiacon dinamikus szakképzettség-igényes s különösen kutatás-fejlesztés-igényes termékek termelési és exportarányának növelésétől. A műszaki-tudományos környezet fejlettsége nagyjelentőségű a korszerű tevékenységek művelése, illetve az egyes országok tőkevonzási képességének alakítása szempontjából. A termelés és az export bővítése, szerkezeti átalakítása a gazdasági környezet *innovatív* jellegét, a kutatás-fejlesztési ráfordítások nagyságrendjének és hatásfokának növelését közvetlen versenyképességi tényezővé tette.

Felgyorsuló döntési, gazdaságfolyamati, szerkezetátalakulási sebesség időszakában a már meglévő *infrastruktúra* fejlettsége meghatározó jelentőségű a globális és regionális integrálódást hordozó tőkeáramlásokban. A tudásintenzív kultúrákban kialakult gyorsuló ütemű termékváltás az elmaradott infrastruktúrájú területeket eleve kizárja a korszerű tevékenységeket meghonosító tőkeáramlásokból, hiszen az infrastruktúrák kiépítésének időigényessége nagyobb mint a műszaki életgörbe felfutó szakasza. A jövőbeni tőkeabszorpciós képesség előzetes infrastrukturális fejlesztéseket követel. A legutóbbi két évtized tőkeáramlási irányai egyértelműen jelzik, hogy a kitermelő ágazatoktól eltérően a tudásintenzív ágazatokban a tőke az infrastukturális fejlődés nyomvonalát követi s a fejlett területekre koncentrálódik.

A századvég kialakuló *hálózati* világgazdaságában a szerkezeti átalakulás különösen a mikroelektronikai bázisú technológiaváltáshoz kötődik. A távközlés és az informatika gazdasági súlyának növekedése mellett a korábban nemzeti keretek között kifejlesztett infrastrukturális hálózatok mindinkább regionális vagy globális rendszerek részeivé válnak. A csatlakozás a nemzetközi hálózatokhoz, illetve az ezekkel összehangolt fejlesztés ma már globális versenyképességi követelmény.

A *környezetvédelem* versenyképességi szerepe és gazdasági jelentősége az elmúlt két évtizedben bontakozott ki. A környezeti ártalmak szaporodása, illetve az elhárításukhoz szükséges ráfordítások növekedése, a környezetvédelmi ipar megjelenése és dinamikus fejlődése a nemzetstratégiai célrendszerben és eszköztárban fokozatosan növelte a környezetvédelem jelentőségét s önállóan jelenteti meg a *környezetgazdaság* területét. A globalizálódás kereskedelempolitikai lecsapódásaként az elmúlt évtizedekben erősen lecsökkent a vámkorlát és a mennyiségi korlátozások szerepe a nemzetközi kereskedelmi áramlások befolyásolásában, a nemzetgazdasági protekcionizmus érdekérvényesítési eszköztárában. A legfejlettebb országok pénzügyi-technológiai erőforrásaikra támaszkodva, a környezetvédelmi előírások szigorításával, betartatásával igyekeznek távol tartani piacaikról vetélytársaikat, különösen a fajlagos bérköltségek alacsony színvonalára támaszkodó, de a környezetvédelem pénzügyi terheit vállalni nem tudó országok termékeit. Az exportált termékekhez kötődő nemzetközi környezetvédelmi előírások betartása mindinkább alapvető versenyképességi, piacrajutási előfeltétel. Az egyes nemzetállamok környezetének minősége pedig

a fizikai infrastruktúráéval azonos okok következtében a külföldi tőkebeáramlás befolyásoló tényező.

A biztonsági tényező

Az elmúlt két évtized nemzetközi folyamatai alapján a *biztonsági* dimenzió növekvő szorosságú korrelációt mutat az egyes országok gazdasági teljesítményeivel, illetve a modernizációs folyamatok dinamikáját, hatásfokát erőteljesen befolyásoló működő tőkeáramlásokkal. A globalizálódás korában az egyéni szabadságjogok, valamint a tényezőáramlási szabadságok kiteljesedése az ismert, jótékony növekedési hatások mellett javította a törvényt nem követő magatartás, a szervezett bűnözés, korrupció, feketegazdaság mozgási terepét. Az információs társadalom kialakulása egyszersmind nagy károkozási képességű, a rendszerekbe behatolni képes fehérgalléros bűnözést alakít ki. A törvényt sértő magatartási formák ma már nemcsak az elmaradottabb, hanem a fejlett országokban is gyors ütemben terjednek és a gazdaság működési racionalitásaival ellentétes környezetet alakítanak ki. A globális irányzatokhoz alkalmazkodni nem tudó térségekben a leszakadás foglalkoztatási, jövedelmi következményei társadalmi-politikai feszültségeket váltanak ki, amelyek bűvös körként csökkentik a leszakadó térségek partneri vonzerejét.

A biztonság a 21. században szintén megnövekedett jelentőségű modellműködtetési tényező s egyszersmind korábbtól eltérő összetételű fogalom. A Pax Americana hálózati rendszerbe tartozó országok esetében a katonai biztonsághoz viszonyítva felértékelődik a közbiztonságnak, társadalmi biztonságnak valamint a gazdasági biztonság különféle változatainak, a piacrajutási, erőforrásszerzési, tulajdonvédelmi és pénzügyi biztonságnak a jelentősége. A globalizáció elméleti, irányításrendszeri, modellműködési deficitjeiből fakadó bizonytalanság módosítja a legutóbbi tapasztalatok alapján a nemzetközi pénzpiacok, illetve üzleti világ értékrendjét, *felértékeli a biztonságot a hozamnagyságokkal szemben*. Az értékrendi módosulás a nemzetközi tőke- és pénzáramlásokban is terelő hatású a viszonylag nagyobb biztonságot nyújtó s dinamikus országok felé. Így ma már nemzetgazdasági versenyképességi követelmény a rendőrség, vám- és adóigazgatás, pénzügyi felügyeleti rendszer működési színvonala és hatékonysága, felkészültsége a nemzetközi rendőrigazgatási-igazságügyi együttműködésre, a határokon mindinkább túlnövő, összefonódó, integrálódó szervezett bűnözéssel szemben.

A globális gazdaságban mind fontosabb versenyképességi tényező az egyes földrajzi térségek, országok *adminisztratív* versenyképessége. A nemzetállamokban történelmileg kialakult államigazgatás ma nehezen birkózik a globalizálódás új típusú problémáival. Ugyanakkor a globális és regionális együttműködés hosszabb ideje keresi a választ jelenlegi irányirási deficit felszámolásához, korszerű igazgatási keretek kialakításához. A reálgazdasági folyamatok oldaláról az ipar utáni társadalmi-gazdasági formáció kialakulása, a nem-termelő tevékenységek túlsúlya, a ráfordítások és megtérülések színterének növekvő mértékű szétválasztása s az ebből fakadó externáliák jelentőségének növekedése, a környezetvédelem, biztonsági, szellemi tőkefelhalmozási, irányítástechnikai problémák méreteinek nagyobbodása módosítja a nemzetállami irányításról korábban kialakított szerepfelfogást.

Az ipari társadalom kibontakozása az 1929–33 közötti nagy válság formájában eltemette a gazdaságból, társadalomból kivonuló, éjjeli őr szerepet vállaló államot, gazdaságműködési modellt. A globalizációs folyamat összeroppantotta az állami irányítás mindenhatóságára támaszkodó, a piaci mechanizmusokat alapjában kiiktató tervgazdasági irányítási rendszert is. Ugyanakkor áramvonalasította, átalakítja s egyes területeken a globális verseny nyomására felszámolja a jóléti állam irányításrendszerét is a fejlett piacgazdaságokban.

A kialakult helyzet ugyanakkor nem államtalanítást, a kormányzati irányítás elhalását jelenti. Történelmi távlatban feltehetően kialakulnak a globális és regionális integrálódással összehangolt igazgatási keretek. Ezek jellegét a csekélyebb alkuerejű országok befolyásolni aligha tudják. A nagyobb irányítási harmónia beköszöntéig az állam és az államhatalmat gyakorló szervezetek nem zárkozhatnak el súlyosabb nemzetgazdasági veszteségek nélkül a korszerű állami szerep vállalásától. E szerep a társadalmi szintű versenyképességet, képességeket, készségeket fejlesztő, távlati célokat megfogalmazó, érdekeket harmonizáló, *edző-ösztönző állam*. Az új helyzet nemcsak új szerepfelfogást, célrendszert, eszköztárt, mechanizmusokat igényel, hanem az irányítási-igazgatási folyamat, a szolgáltató állam tevékenységi hatáskörét, versenyképességét megjelenítő köztisztviselői kart, jogérvényesítésre képes bírói-ügyészi szervezetet is.

A szükségesnél ugyan lassabban kibontakozó, a globális gazdaság mögött erős lemaradással alakuló „globális rend” fokozatosan kikényszeríti a különféle pénzügyi, kereskedelmi, környezetvédelmi stb. szakpolitikák összecsiszolódását. Az esetleges új globális rend kialakulásáig a nemzetállami versenyképességet, a nemzetközi rendszerben elfoglalható helyet a közpolitikai rendszer is erőteljesen befolyásolhatja. A parlamenti demokrácia működési modelljében a tartós kormányzati cselekvőképességet új típusú s széles bázisú társadalmi *partneri viszony* alapozza meg. Az új összhang a nemzeti érdekközösség és az egyén, a fejlett és elmaradott országrész, a munkaadó és munkavállaló, a társadalom és a család közötti kapcsolatok *újrendezését* igényli. Az új partneri struktúra megszervezése nemzetállami feladat.

A globalizáció ma nem választási lehetőség, hanem létező realitás, amelyhez különösen a külgazdaságérzékeny kis országoknak kell alkalmazkodniuk kormányzati, vállalatgazdasági és egyéni szinten. A túléléshez s felzárkózáshoz szükséges átfogó társadalmi versenyképesség sokféle követelményének teljesítése széles sávon ütközik az erőforrások korlátaiba. Kételkedhetünk-e tehát abban, hogy a jövőalapozási folyamat koncepcionális megalapozásában, célrendszerének és eszközhasználatának stratégiai mérlegelésében különleges szerep és felelősség hárul az erőforrások szükségessége által életre hívott tudományra és művelőire?